

Łukasz Jastrząb

Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 w świadomości i historii

***tekst wystąpienia w Rejonowej Bibliotece Publicznej w Szubinie
w dniu 5.11.2008 r.***

W 2008 r. mija 90 rocznica wybuchu Powstania Wielkopolskiego. Okrągłe rocznice są zwyczajowo pretekstem do powstawania kolejnych opracowań, wznowień, rekapitulacji już znanych tez. Niniejsze wystąpienie wpisuje się w ten nurt, a moim zamierzeniem jest spojrzenie na Powstanie Wielkopolskie w formie publicystyczno-eseistycznej, z elementami osobistych spostrzeżeń i uwag.

Walki uliczne rozpoczęte 27 grudnia 1918 r. w Poznaniu dały sygnał do rozpoczęcia powstania na terenie Poznańskiego. Walki na prowincji – jak określane są eufemistycznie w Poznaniu miejsca poza stolicą Wielkopolski – były wielu odcinkach niezwykle zacięte i krwawe. Chmielniki, Grójec Wielki, Inowrocław, Kcynia, Kopanica, Łomnica, Nakło nad Notecią, Nowa Wieś Zbąska, Paterek, Rawicz, Sarnowa, Szamocin, Szczepice, Tarkowo, Zbąszyń – to miejsca na mapie Wielkopolski nasiąknięte powstańczą krwią. Miejsc takich są setki, bowiem potyczek, wymian ognia, krótkich starć było wiele. Czyn Wielkopolan szacowany jest na prawie 2500 poległych, zmarłych z ran czy chorób oraz 6 tysięcy rannych.¹ Wynik najnowszych badań naukowych nad imienną listą strat Powstania Wielkopolskiego to 2261 osób, w tym 136 jako „NN”.² Dla ponad 400 poległych w walkach Powstańców nie ustalono nigdy miejsca ich pochówku, a o prawie 700 mogiłach brak jest danych czy istnieją. Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 przyczyniło się do zmiany układu zachodniej granicy, gdyby nie wybuchło – status quo większości terenów Wielkopolski byłby zupełnie inny. Jednak ogromne znaczenie Powstania Wielkopolskiego, rolę jako odegrało jest odwrotnie proporcjonalne do jego pozycji w historiografii i świadomości polskiego społeczeństwa. Nazywane „jedynym zwycięskim powstaniem” w historii Polski nie ma ono właściwego miejsca w podręcznikach. Zwykle jest to tylko kilka zdań, akapit, ale zawsze w tle pomiędzy zakończeniem I wojny światowej a wojną polsko-bolszewicką.

¹ J. Durkalec, K. Janicki, *Powstanie Wielkopolskie (1918-1919) i jego medyczne zabezpieczenie*, „Nowiny Lekarskie” 2000, t. 69, nr 6, s. 561.

² W. Olszewski, Ł. Jastrząb, *Lista strat Powstania Wielkopolskiego od 27.12.1918 r. do 8.03.1920 r.*, Seria: Monografie Politechniki Koszalińskiej nr 157, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2008.

Powstanie Wielkopolskie nie ma odzwierciedlenia w literaturze, sztuce, muzyce czy filmie. Poezji Romana Wilkanowicza (1886-1933)³ nie omawia się w szkołach, nie ma też pieśni – symbolu Powstania Wielkopolskiego, a zbiór piosenek został wydany amatorsko w nakładzie rękopiśmiennym.⁴ Znane są za to dość powszechnie obrazy Leona Wróblewskiego (1893-1975) i Leona Prauzińskiego (1895-1940, zamordowany w Forcie VII w Poznaniu) o tematyce powstańczej. Ikonografia Powstania Wielkopolskiego jest dość uboga, a co do istniejących fotografii toczą się spory, czy nie zostały wykonane podczas walk z bolszewikami. Większość zdjęć jest statycznych, ustawianych już po bitwach. O filmografii Powstania Wielkopolskiego również niewiele można napisać. Zaliczyć tu można film „*Odrodzona Polska*”,⁵ klasyczny 13-odcinkowy serial „*Najdłuższa wojna nowoczesnej Europy*”,⁶ traktujący o całych zaborach, Powstanie Wielkopolskie jest zakończeniem serialu czy najnowszą produkcją z 2003 r. „*Chwała zwycięzcom*” z serii „*Sensacje XX wieku*”.⁷ Nie jest to insurekcja romantyczna, zgodna z polską tradycją, nie ma tu takich ikon jak sanitariuszki czy dzieci – łącznicy z Powstania Warszawskiego, kobiety w czerni z Powstania Styczniowego. Stosunkowo niewielka jest też liczba ofiar, co jednak świadczy o perfekcyjnym przygotowaniu Powstania Wielkopolskiego i przeprowadzonych walkach. Niskie straty świadczą o sukcesie a nie porażce, chyba że chodzi o podejście martyrologiczne, to wtedy sytuacja jest odwrotna. Taka niestety panuje smutna tendencja w polskiej historii – im większa ofiara, tym większe znaczenie.

Powstanie Wielkopolskie nie ma bohatera, swojej „twarzy”, symbolicznych postaci, które można znaleźć przy wielu wydarzeniach historycznych. Nawet dowódcy Powstania Wielkopolskiego – gen. bryg. Stanisław Taczak (1874-1960, podczas Powstania w stopniu majora) i gen. broni Józef Dowbor-Muśnicki (1867-1937) nie przebili się w historii polskiej wojskowości. Nazwisko tego ostatniego najczęściej pisane jest z błędem – „Dowbór”. Na próżno szukać w polskich miastach ulic, którym by patronowali. W Poznaniu mają skromne ulice, mało reprezentatywne, nazwane tak dopiero po 1989 r. Niejednokrotnie też obaj dowódcy są myleni ze sobą, są mniej znani niż na przykład Romuald Traugutt. Również

³ Patrz np.: R. Wilkanowicz, *Bezimienni Bohaterowie Powstania Wielkopolskiego. Szkic historyczno – literacki*, Spółka Pedagogiczna Poznań, Dom Książki Polskiej Warszawa, Poznań 1928. Warto też zapoznać się ze spuścizną Romana Wilkanowicza będącą w zbiorach Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk w Kórniku – sygn. BK 12167.

⁴ *Pieśni Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, melodie i teksty pieśni zebrał Sylwester Kubera, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację. Zarząd Wojewódzki w Poznaniu Komisja Historii i Pamięci Narodowej, Poznań 1978.

⁵ Rok produkcji - 1924, reż. Zygmunt Wesołowski, scenariusz Kazimierz Michał Krotoski, Stanisław Zabrzeński.

⁶ Premiera w 1982 r., reżyseria Jerzy Sztwiertnia, scenariusz Stefan Bratkowski, Andrzej Twerdochlib.

⁷ Został on zrealizowany przez Bogusława Wołoszańskiego, reżyseria Adek Drabiński.

nazwy miejsc powstańczych bitew nie zagościły na stałe w pamięci Wielkopolan. Istnieją jednak w świadomości lokalnej miejscowi bohaterowie – tacy jak na przykład Paweł Cymś, Kazimierz Zenkteler, Stanisław Celichowski i wielu, wielu innych, którzy mają swoje pomniki, patronują lokalnym szkołom. Często są to tzw. „pierwsi polegli” z danego regionu jak na przykład Jan Mertka z powiatu ostrowskiego.⁸ W 2008 r. zwróciła się do mnie autorka opracowania wspomnień dotyczących Powstańców Wielkopolskich. Kiedy wysłuchała opowieści o moim pradziadku, por. rez. Andrzeju Mazurku (1902-2000), była ogromnie zawiedziona. Nie było w tej historii żadnego heroizmu, wielkiego bohaterstwa, brawurowych akcji. Zostało opisane życie prostego robotnika rolnego, z czterema klasami ukończonymi „za Wilusia”, który w styczniu 1919 r. chwycił za broń, pomógł wypędzić Niemców z okolicy swojej wsi, a następnie wrócił do pracy. W okresie międzywojennym był bezrobotny, uhonorowany dopiero w latach 70-tych i przyjęty do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, do końca swoich dni uczestniczył w obchodach rocznicowych pod pomnikiem w Poznaniu. Takie historie dotyczą tysięcy Powstańców Wielkopolskich. Być może w tym tkwi istota małej świadomości Polaków o Powstaniu Wielkopolskim – że sami jego uczestnicy nie potrafili „wypromować” wydarzenia, w którym uczestniczyli. Może wynika to ze skromności, cech charakterologicznych Wielkopolan, o których rozprawy naukowe pisali socjologowie – wrodzonej skromności, braku tendencji do rozpamiętywania przeszłości, albo w upodobaniu Polaków do czczenia klęsk narodowych, porażek, obchodzenia patetycznych, smutnych i przygnębiających w wymowie obchodów. Bezspornie Powstańcy Wielkopolscy nie byli doceniani w II Rzeczypospolitej, ich trud był marginalizowany czy wręcz pomijany na rzecz pamięci o Legionach Józefa Piłsudskiego i Polskiej Organizacji Wojskowej. Z tego też może wynikać wiele zakorzenionych w świadomości Wielkopolan uprzedzeń, by wspomnieć chociażby postać Józefa Piłsudskiego, który kojarzony jest jako wróg Poznania, chcący oddać Wielkopolskę Niemcom, jako ten, co nie pomógł militarnie wielkopolskiej armii powstańczej, która później „uratowała” go w 1920 r. przed bolszewikami. Związki kombatanckie Powstańców Wielkopolskich były często skłócone, na przykład w Poznaniu, gdzie spór pomiędzy weteranami rozgorzał na tle „pierwszeństwa śmierci” – Franciszek Ratajczak czy Antoni Andrzejewski. Konfliktowało to środowisko weteranów Powstania, choć krył on w istocie osobiste aspiracje kombatanatów i wynikał w sumie z niedoceniań ich wysiłku przez II Rzeczypospolitą. W grudniu 1922 r. utworzyli oni Towarzystwo Powstańców Wielkopolskich im. Franciszka Ratajczaka, obejmujące poznańskie dzielnice Stare Miasto,

⁸ O sporze wokół Jana Mertki patrz: W. Olszewski, Ł. Jastrząb, *Lista strat Powstania Wielkopolskiego...*op. cit.

Śródkę i Zawady. Z kolei w 1924 r. dla poznańskiego Łazarza i Górczyna utworzono podobną organizację – ale im. Antoniego Andrzejewskiego. „Konkurencja” rozpuszczała wieści o przypadkowej śmierci Antoniego Andrzejewskiego, trafionego ponoć zbłąkaną kulą w piwiarni lub w klubie bilardowym. W 1923 r. ulicę Rycerską przemianowano na Franciszka Ratajczaka. Ciekawe źródło tego konfliktu stanowią tablice, jakie odsłonięto na ścianie budynku na południowo-wschodnim skrzyżowaniu ulic Rycerskiej i Berlińskiej (Franciszka Ratajczaka i 27 Grudnia), w miejscu, gdzie dziś znajduje się tablica z brązu. Był tam napis: *Na tem miejscu poległ za wolność Ojczyzny dnia 27 grudnia 1918 r. Antoni Andrzejewski (tablica u góry) i Franciszek Ratajczak (tablica u dołu)*. W grudniu 1919 r. zawieszono dwie drewniane tablice, zamienione 27.12.1928 r. na żeliwną, którą zniszczyli hitlerowcy. 27.12.1956 r.⁹ odsłonięto obecną tablicę (według projektu Edwarda Haupta) tylko z nazwiskiem Franciszka Ratajczaka.

Powstańcy Wielkopolscy byli też systematycznie poddawani represjom przez okupanta hitlerowskiego. Ze względów bezpieczeństwa zniszczono wiele bezcennych archiwów i źródeł dotyczących Powstania Wielkopolskiego, by nie wpadły w ręce okupanta. Najeźdźcy nie oszczędzali pomników i tablic pamiątkowych, nieliczne ocalały, przechowywane przez Polaków pod groźbą aresztowania. Właściwą pamięć Powstanie Wielkopolskie uzyskało dopiero po 1956 r., po wielu latach marginalizacji w II Rzeczypospolitej i niszczeniu pamięci podczas okupacji hitlerowskiej. Po raz pierwszy Powstanie Wielkopolskie zostało zaakcentowane w oficjalnym przemówieniu w grudniu 1956 r. Podczas akademii z okazji 38 rocznicy Powstania Wielkopolskiego, zorganizowanej w auli Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Przewodniczący Rady Państwa Aleksander Zawadzki powiedział, że Powstanie Wielkopolskie zalicza się do chlubnych tradycji walk o narodowe wyzwolenie. Na podstawie dekretu Rady Państwa z dnia 1 lutego 1957 r. o ustanowieniu „Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego”¹⁰ od 16 lutego 1957 r. nadawano to odznaczenie uczestnikom wielkopolskiej insurekcji. Wielkopolski Krzyż Powstańczy według projektu poznańskich artystów – plastyków Jerzego Drygasa i Eugeniusza Rosika nadano ponad 22 tysiącom osób. Z dniem 8 maja 1999 r. przyznawanie Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego uznano za zakończone.¹¹ Powstańców

⁹ Patrz: J. Mulczyński, *Historia pisana na murach. Tablice pamiątkowe w Poznaniu po 1945 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 2001, nr 2, s. 253-254; Z. Wojtkowiak, *Napisy pamiątkowe miasta Poznania. Nowożytnie tablice zewnętrzne połowa XIX – początek XXI wieku*, Wydawnictwo Kurpisz S. A., Poznań 2004, s. 325.

¹⁰ Dz. U. 1957 nr 10 poz. 43.

¹¹ Stało się tak na podstawie art. 7 Ustawy z dnia 16 października 1992 r. Przepisy wprowadzające ustawę o orderach i odznaczeniach, uchylające przepisy o tytułach honorowych oraz zmieniające niektóre ustawy (Dz. U. 1992 Nr 90 poz. 451 z póź. zm.).

Wielkopolskich zaczęto też mianować na pierwsze stopnie oficerskie, a od 1964 r. weterani otrzymali nowy krój mundurów kombatanckich. Pomijając liczne konferencje naukowe, które zaczęto organizować dzięki historykom z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz publikowane wydawnictwa i opracowania, rozpoczęto też tworzenie wystaw okolicznościowych. Pierwsza wielka wystawa pamiątek związanych z Powstaniem Wielkopolskim miała miejsce w Muzeum Narodowym w Poznaniu w 1958 r. W 1963 r. otwarte zostało Wielkopolskie Muzeum Wojskowe w Poznaniu,¹² w którym część ekspozycji poświęcono Powstaniu Wielkopolskiemu. Stałe Muzeum Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 powstało w 2001 r. w poznańskim Odwachu.¹³ W 2008 r. otwarte też zostało Muzeum Pamięci Powstańców Wielkopolskich w Lusowie w gminie Tarnowo Podgórne. Po II wojnie światowej Powstańcy Wielkopolscy zaczęli patronować szkołom, jednostkom wojskowym, zakładom pracy, organizacjom społecznym. W 1956 r. po raz pierwszy nadano imię Powstańców Wielkopolskich Szkole Podstawowej w Zieleniu w gminie Trzemeszno. W Polsce jest ponad 140 szkół, których patronem są Powstańcy Wielkopolscy oraz bohaterowie walk powstańczych. W Wielkopolsce naliczono 166 miejscowości, gdzie są ulice, place, osiedla, aleje, parki i wały noszące imię Powstańców Wielkopolskich. W 1968 r. Chorągiew Wielkopolska Związku Harcerstwa Polskiego w Poznaniu przyjęła jako patrona Powstańców Wielkopolskich, w tym samym roku podobnie uczyniły Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego w Ostrowie Wielkopolskim.¹⁴ Powstańcy Wielkopolscy od 1958 r. do początku lat 90-tych XX w. byli patronem 62 Pułku Lotnictwa Myśliwskiego Obrony Powietrznej Kraju stacjonującego w Krzesinach w Poznaniu.¹⁵ 26 czerwca 1974 r. w Stoczni Szczecińskiej im. Adolfa Warskiego zwodowano masowiec o wyporności 32 tysięcy DWT m/s „Powstaniec Wielkopolski”.¹⁶ Matką chrzestną statku została Maria Olszewska (1900-1989), uczestniczka Powstania Wielkopolskiego. Weterani Powstania Wielkopolskiego do końca swoich dni uczestniczyli w obchodach rocznicowych. W dniu 27 grudnia 1996 r. pod Pomnikiem Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu¹⁷ stawili się jedni z ostatnich: 95-letni Sylwester Grochowina (1901-2004), 94-letni Andrzej Mazurek (1902-2000) oraz 93-letni

¹² Nazwa taka obowiązuje od 1966 r., obecnie oddział Muzeum Narodowego.

¹³ Oddział Wielkopolskiego Muzeum Walk Niepodległościowych.

¹⁴ Obecnie Europejskie Konsorcjum Kolejowe WAGON Sp. z o. o.

¹⁵ Tradycje Pułku przejęła 3 Eskadra Lotnictwa Taktycznego, która z dniem 1 kwietnia 2008 r. została połączona z 31 Bazą Lotniczą i 6 Eskadrą Lotnictwa Taktycznego w nową jednostkę - 31 Bazę Lotnictwa Taktycznego w poznańskich Krzesinach mającą na wyposażeniu samoloty F-16.

¹⁶ Kapitanem tego statku była między innymi jedyna na świecie kobieta kapitan żeglugi wielkiej Danuta Kobylińska-Walas.

¹⁷ Pomnik Powstańców Wielkopolskich w Poznaniu autorstwa Alfreda Wiśniewskiego został odsłonięty 23 września 1965 r.

Tadeusz Wesołowski (1903-2000). Ostatnimi żyjącymi Powstańcami byli: Sylwester Grochowina, Czesław Klaczyński (1901-2004) i Jan Rzepa (1899-2005).

Pomimo różnych dywagacji na temat braku należytego miejsca Powstania Wielkopolskiego w świadomości i historii, sytuacja naukowa nie rysuje się aż tak tragicznie. Zasób bibliograficzny o Powstaniu Wielkopolski jest potężny, opracowania powstawały już od 1919 r., a takie nazwiska jak chociażby Antoni Czubiński, Zygmunt Grot, Ludwik Gomolec, Tadeusz Grygier, Benon Miśkiewicz, Stanisław Nawrocki, Marian Olszewski, Bogusław Polak, Zygmunt Wieliczka, Zygmunt Wygocki to klasyczni już historycy Powstania Wielkopolskiego. Brakuje być może zbioru dokumentów i źródeł, nowych monografii i syntez, które zebrałyby materiały zgromadzone przez regionalistów, chociaż nie brakuje nowych wydawnictw, które uzupełniają zaniedbane pola badawcze – takiej jak straty osobowe¹⁸ czy grobownictwo.¹⁹ Bardzo sprawnie działa też powstałe w 1989 r. Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego 1918/1919, które organizuje obchody rocznicowe, wykłady, wydaje publikacje, ma oddziały terenowe. Organizowane są zloty szkół mających za patronów Powstańców Wielkopolskich lub osoby związane z Powstaniem. Na 2008 r. zaplanowane są huczne obchody, bogata oferta konkursów, konferencji, wydawnictw jest zaplanowana w wielu miejscowościach i miasteczkach Wielkopolski i Kujaw, działa też specjalna strona internetowa.²⁰

Świadomość o Powstaniu Wielkopolskim ewoluuje wraz z upływem czasu. Widoczna jest stała aktywność na wielu polach i chociaż nie udaje się często z tematyką powstańczą przebić do centralnych opracowań historycznych, to pamięć o Powstaniu Wielkopolskim pozostanie żywa w Wielkopolsce. Niżej podpisanego zastanawia tylko do teraz, dlaczego podczas wielu obchodów rocznicowych w Poznaniu jako pierwsi, by złożyć kwiaty pod pomnikiem w Poznaniu, szli notable, zostawiając sędziwych i weteranów samym sobie, daleko w tyle...

¹⁸ W. Olszewski, Ł. Jastrząb, *Lista strat Powstania Wielkopolskiego...*op. cit.

¹⁹ W. Olszewski, *Cmentarze na stokach poznańskiej Cytadeli*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2008.

²⁰ [Http://27grudnia.pl/](http://27grudnia.pl/).

BÓJ O SZUBIN

Wybuch walk ulicznych w Poznaniu w dniu 27 grudnia 1918 r. był impulsem do rozpoczęcia oswobodzania poszczególnych miast i miasteczek a terenie całej Wielkopolski. O datach wyzwolenia kolejnych miejscowości dowiedzieć się można między innymi... z telegramów wysyłanych przez niemieckie urzędy pocztowe, które meldowały władzom rejencji czy ministerstwu o „milknięciu” coraz to nowych urzędów pocztowych, telegrafów, znajdujących się najczęściej przy szlakach kolejowych, stacjach. Spontaniczne wystąpienia powstańców przyczyniły się do tego, że w ostatnich dniach grudnia 1918 r. i pierwszych 1919 r. wolność odzyskały między innymi Kcynia, Nakło, Żnin i 2 stycznia Szubin. Przejmowania władzy dokonywały najczęściej miejscowe oddziały powstańcze, które niekiedy tworzyły się dopiero z momentem podjęcia decyzji o wyrzuceniu Niemców. W niektórych miejscowościach istniały już od dawna zakonspirowane oddziały. Jeżeli chodzi o północny odcinek frontu, to wszelkie działania podejmowane w tym rejonie natrafiły na silny opór Niemców. 1.01.1919 r. wyzwoliło się Nakło dzięki oddziałowi pod dowództwem Edmunda Bartkowskiego. Stąd miał iść atak w kierunku na Bydgoszcz – stoczono ciężkie walki pod Mroczą i Wysoką.

Pierwsza próba wyzwolenia Szubina z dnia 2.01.1919 r. nie powiodła się i miasto zostało zajęte w nocy z 2 na stycznia 1919 r. przez oddział Grenzschutzu. Wojsko niemieckie stacjonujące w Szubinie, po otrzymaniu posiłków, podjęło próbę zajęcia Żnina, w wyniku czego doszło 5 stycznia do potyczki pod Sobiejuchami. Aby utrzymać ten teren, powstańcy musieli przejść do ofensywy, których celem byłoby zdobyci Szubina. Dowództwo Główne w Poznaniu wyznaczyło do tego zadania oddział z Wrześni pod dowództwem Władysława Wiewiórkowskiego, z Kcyni pod dowództwem Jana Sławińskiego i oddziały ze Żnina pod dowództwem Marcelego Cieślickiego. Według planu, uderzenie miało nastąpić 8 stycznia o godzinie 8.00 rano równocześnie z kilku kierunków – od północy i zachodu miało nacierać oddziały z Kcyni i Gniezna, od południa ze Żnina, zaś od wschodu oddział wrzesiński. Atak zakończył się fiaskiem. Oddziałom nie brakowało odwagi i zapału, ale brakło doświadczenia. Atakowali kolejnymi oddziałami, zamiast jednocześnie. Z tą akcją wiąże się też tragiczna śmierć Władysława Wiewiórkowskiego, który postrzelony dostał się do niewoli, umierał pozbawiony celowo opieki lekarskiej. Zmarł 15.01.1919 r. w Bydgoszczy.

Natarciu na Szubin brakowało dostatecznej siły uderzenia. Niemiecka załoga miasta była dobrze uzbrojona, dysponowała liczną ilością broni maszynowej. Przeciwno powstańcom użyto też artylerii. Niemcy wykorzystywali każdy najmniejszy błąd dowódców

oddziałów polskich taki jak brał odwodów, łączności między poszczególnymi ugrupowaniami, posuwanie się powstańców w niekorzystnym dla nich ugrupowaniu marszowym – w rzędzie zamiast tyraliera, czy brak osłony skrzydeł. Powstańcy zostali zmuszeni do odwrotu, a Szubin pozostał w rękach niemieckich. Należy podkreślić przewagę w uzbrojeniu i wyszkoleniu niemieckiej załogi w Szubinie. Porażka ta pokrzyżowała dalsze plany powstańców, tym bardziej, że Niemcy zajęli 8 stycznia Łabiszyn, a następnie Żnin.

Najpilniejszym zadaniem powstania wielkopolskiego po 8 stycznia 1919 r. stało się zorganizowanie akcji zaczepnej w celu odzyskania Żnina i Łabiszyna. Klęska szubińska mocno nadwerżyła morale powstańców, w wielu miejscowościach zaobserwowano wycofywanie się polskich oddziałów w obawie przed kontratakami niemieckimi. Dowództwo nowej operacji powierzono ppłk. Kazimierzowi Grudzielskiemu, który zebrał w sumie 70 ludzi, 100 ułanów, 6 dział artylerii i oddział saperów. Zorganizowano również dostawę broni amunicji i opiekę sanitarną.

11 stycznia 1919 r. został zdobyty Żnin oraz Łabiszyn. Bitwa o to ostatnie miasto została przeprowadzona wbrew jakimkolwiek zasadom sztuki wojennej i obowiązujących taktyk. O zwycięstwie zdecydowała niezwykła brawura i odwaga powstańców, które zaskoczyły Niemców. W podobny sposób zdobyte zostały Złotniki Kujawskie. W oby tych bitwach wyróżniały się szczególnie postawy dowódców poszczególnych oddziałów, sekcji, którzy dokonywali bohaterskich czynów (jak np. Stefan Omiński z Pakości) i umiejętnie prowadzili „swoje” oddziały, będące najczęściej grupami znajomych z jednej wsi, miasteczka. Brak tu było jednolitego dowództwa. Na tym etapie Powstanie Wielkopolskie przypominało wciąż pospolite ruszenie, gdzie walki toczono raczej intuicyjnie niż w oparciu o sztukę wojenną.

Szubin był obsadzony przez około 400 żołnierzy, dysponującymi 8 ciężkimi i 9 lekkimi karabinami maszynowymi, baterią artylerii polowej oraz oddział niemieckiej Straży Obywatelskiej. Dowództwo polskie nie miało pojęcia o zgromadzonych w Szubinie siłach. Atak Polaków miał być przeprowadzony przez dwie grupy uderzeniowe. Pierwszą dowodził Stanisław Śliwiński, w skład której wchodziły między innymi oddziały poznańskie i wrzesińskie – w sumie około 800 powstańców. Drugą grupę stanowił oddział z Wyrzyska pod dowództwem Teofila Spychały. Z przekazów i dokumentów wynika, że tym razem atak na Szubin przygotowany został solidnie i wszechstronnie. 9 stycznia został zniszczony most nad Notecią w Białośliwiu, by zapobiec kontruderzeniu Niemców z Piły, zerwano też tor kolejowy pod Szczepicami. W czasie walki dowództwo operacji z ppłk. Kazimierzem

Grudzielskim znajdowało się w Kcyni. Kluczową rolę odegrały oddziały piechoty Stanisława Śliwińskiego. Ciężkie walki stoczono o wiatrak, cegielnię, cmentarz katolicki, obiekty zakładu wychowawczego. Ostatnim obiektem był dworzec kolejowy zdobyty przez oddział Zdzisława Beutlera. Działania te skutecznie ochraniał oddział por. Zygmunta Kittla, który stoczył potyczkę pod Samokłeskami. Historycy wojskowości zgodnie przyznają, że bitwa o Szubin była jedną z lepiej przeprowadzonych operacji na tym odcinku frontu.

Natychmiast po zdobyciu miasta przez oddziały powstańcze miejscowa ludność polska otworzyła więzienie, wypuszczając na wolność wielu aresztowanych w ostatnim czasie Polaków. Najważniejszym zadaniem mieszkańców Szubina stało się utworzenie oddziału powstańczego. Powstał on 13 stycznia 1919 r. Wstąpiło do niego około 140 ochotników z Szubina i okolicy. Utworzono w ramach frontu północnego II odcinek szubiński pod dowództwem kpt. Jana Tomaszewskiego. Natychmiast po zorganizowaniu kompania szubińska wyruszyła na front i wzięła udział w walkach pod Rynarzewem, odznaczając się przy zdobywaniu Rud i Samokłesk Dużych. Na froncie pod Rynarzewem 1 lutego 1919 r. Niemcy przeszli do ofensywy i forsując przeprawy przez Noteć, przełamali linie obronne powstańców. Oddziały powstańcze odstały w kierunku Nowego Świata, Wolwarku i Pińska. Zajęcie Szubina przez Niemców spowodowało krytyczną sytuację na froncie, zagrażało bowiem przerwaniem linii wojsk powstańczych. Aby zapobiec niebezpieczeństwu, dowództwo polskie postanowiło uderzyć pod Rynarzewem na lewe skrzydło nacierających wojsk niemieckich. Natarcie polskie rozpoczęło się 2 lutego. Po zażartych walkach, w trakcie których Rynarzewo przechodziło kilkakrotnie z rąk do rąk, przełamano następnego dnia opór niemiecki. Jednocześnie odparto niemiecki atak na Kcynię. Zwycięstwa polskie zmusiły Niemców do opuszczenia Szubina i powrotu na dawne pozycje.

16 lutego 1919 r. podpisano pokój w Trewirze. 18 lutego 1919 r. miał jeszcze miejsce incydent z niemieckim pociągiem pancernym, który wdarł się w polskie pozycje od strony Bydgoszczy. Został on przez Polaków zdobyty. Jeszcze w maju 1919 r. Niemcy szykowali wielką ofensywę, lecz podpisanie Traktatu Wersalskiego 28 czerwca 1919 r. przekreśliło te plany. Pomimo tego wciąż na pograniczu polsko-niemieckim dochodziło do potyczek i wymiany ognia. 9 lipca 1919 r. Komisariat NRL zniósł stan wyjątkowy. 8 marca 1920 r. nastąpiło formalne rozwiązanie frontu wielkopolskiego i zakończenie ery Powstania Wielkopolskiego.

Podczas bitwy stoczonej pod Szubinem dopuszczali się żołnierze niemieccy okrucieństw na Polakach. Naoczny świadek opowiada, że Niemcy o rannych żołnierzach polskich nie troszczyli się zupełnie. Z poległych zdzierano mundury i buty, pozostawiając ich tylko w koszuli. Ponieważ nie było opieki lekarskiej, ranni odwiezieni przez obywateli i gospodarzy do miasta padali na ulicy. Pomocy i żywności Niemcy zakazywali udzielać rannym. Jeńców polskich bito kolbami. Odznaczyli się przy tym uzbrojeni urzędnicy kolejowi z Bydgoszczy i żołnierze, którzy odgrążali się, że wszystkich pozabijają.²¹

²¹ *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł*, wybór i opracowanie Antoni Czubiński i Bogusław Polak. Poznań 1983 s. 255

Lista strat Powstańców Wielkopolskich 1918/1919
(od 27.12.1918 r. do 8.03.1920 r.²²) związanych z Ziemią Szubińską:
urodzeni, zamieszkali, polegli, zmarli i pochowani na terenie powiatu
nakielskiego i żnińskiego w granicach z 2008 r. oraz na obszarze dawnego
powiatu szubińskiego.

opracowane na podstawie:

W. Olszewski, Ł. Jastrząb, *Lista strat Powstania Wielkopolskiego od 27.12.1918 r. do*
8.03.1920 r., Seria: Monografie Politechniki Koszalińskiej nr 157, Wydawnictwo
Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2008.

URODZENI

Bagaziński Leon, Bajer Leon, Balcerzak Józef Franciszek, Bednarek Franciszek, Bembnista Jan, Błażejowski Kazimierz, Borchowski Wawrzyn, Borowski Michał, Brzykcy Anzelm, Bukowski Michał, Ciesielski Władysław, Daniel Walerian, Dąbrowski Andrzej, Dąbrowski Stefan, Głogowski Michał, Głogowski Wincenty, Grajek Stefan, Groszkiewicz Jan, Grubczyński Marcin, Józefiak Stanisław, Kempański Bolesław, Klatt Jan, Kosiński Franciszek, Kowalski Stanisław, Krause Michał, Królikowski Stanisław, Kulczyński Józef, Kwiatkowski Józef, Lewandowski Władysław, Lutomski Wawrzyn, Malak Tadeusz, Mrówka Konstanty, Okwieciński Zygmunt, Ozdyk Franciszek, Palicki Franciszek, Pawlicki Jan, Piotrowski Bolesław, Romel Walenty, Rudzinski Franciszek, Sikora Franciszek, Superczyński Michał, Szturowski Kazimierz, Szymański Roman, Tetzlaff Władysław, Waligórski Józef, Walkowiak Franciszek, Wełnić Leon, Wesolek Roman, Wesolek Stanisław, Wiśniewski Feliks, Woźniak Ignacy.

²² Niniejsza lista ogarnia okres od wybuchu Powstania w dniu 27.12.1918 r. do rozwiązania frontu wielkopolskiego dnia 8.03.1920 r., który w naszej ocenie wyraża się merytoryczną spójnością. W przeszłości Powstanie Wielkopolskie periodyzowano bardzo różnie. Zdaniem wielu zakończyło się ono rozejmem w Trewirze z 16.02.1919 r., choć walki wygaszono jeszcze przez kilka dni. W oficjalnej ocenie II Rzeczypospolitej, funkcjonowała data 16/18.01.1919 r., łącząca się z objęciem dowództwa przez gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego i wydania pierwszych rozkazów porządkujących sprawę wojskowe, w tym fronty. Dla innych datą graniczną walki Wielkopolan o wolność był 28.08.1919 r., gdy Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego rozkazem dziennym nr 216 włączyło organizacyjnie armię wielkopolską w skład Wojska Polskiego. Tadeusz Jabłoński w swojej pracy przyjął 13.11.1919 r., czyli datę utworzenia frontu wielkopolskiego i oddania go pod rozkazy Naczelnego Dowództwa WP, co oznaczało faktyczne połączenie sił wielkopolskich z armią polską. Wszystko to prawda, niemniej wojska wielkopolskie, choć militarnie zintegrowane z siłami zbrojnymi Rzeczypospolitej, nadal zachowywały swoją strukturalną, kadrową czy nawet wizualno-mundurową odrębność. Na nich też wyłącznie spoczywał ciężar kontynuowanej walki z Niemcami o zatrzymanie kształtu granicy i parytetu sił w regionie, dlatego też okres Powstania Wielkopolskiego winien zamknąć się realizacją jego strategicznego celu, jakim było wyzwolenie Wielkopolski i utrwalenie jej granic.

ZAMIESZKALI

Bajer Leon, Balcerzak Józef Franciszek, Bizorowski Józef, Bochacz Florian, Bojarski Jan, Brzeziński Feliks, Brzykcy Anzelm, Bukowski Michał, Cielęski Jan, Ciesielski Tadeusz, Ciesielski Władysław, Ciężki Stefan, Ciężki Wiktor, Codrow Józef, Damazyn Jan, Damski Jan, Daniel Walerian, Daron Teofil, Dąbrowska, Dąbrowski Andrzej, Dąbrowski Stefan, Dłoniak Stanisław, Dłoniak Wojciech, Dobosz Czesław, Frąszczak Stanisław, Giza Michał, Głogowski Wincenty, Głowski Franciszek, Grajek Stefan, Groszkiewicz Jan, Grubczyński Marcin, Grześkowiak Walenty, Janicki Tomasz, Janke Stanisław, Kempniński Antoni, Krause Michał, Królikowski Stanisław, Kulczyński Józef, Kwiatkowski Józef, Lewandowski Władysław, Lutomski Wawrzyn, Łangowski Stanisław, Łasecki Leon, Majewski Feliks, Malak Tadeusz, Mrówka Konstanty, Nowicki, Ozdyk Franciszek, Palicki Franciszek, Pawlicki Jan, Prądyński Józef, Rochowiak Kazimierz, Romel Walenty, Ruciński Franciszek, Strzyżewski Józef, Superczyński Michał, Szmidereit Michał, Szturemski Kazimierz, Szymanowski Antoni, Szyperski Jan, Tarnowski Franciszek, Tetzlaff Władysław, Wekert Edmund, Wesolek Roman, Wesolek Stanisław, Wesół Jan, Wiczyński Jan, Wilke Benjamin, Winiecki Władysław, Wiśniewski Feliks, Witkowski Antoni, Woźniak Ignacy.

POCHOWANI

Barcin: Wiśniewski Feliks

Chomiąza Szlachecka: Ciesielski Władysław

Dębowo: 4 NN

Gąsawa: Grajek Stefan, Superczyński Michał

Janowiec Wielkopolski: Daniel Walerian

Kcynia: Bajer Leon, Bizorowski Józef, Bochacz Florian, Chabowski Franciszek, Ciężki Stefan, Codrow Józef, Damazyn Jan, Dastyk Klemens, Dobosz Czesław, Graczyk Kazimierz, Janicki Tomasz, Janikowski Konstanty, Kosiński Franciszek, Kuffel Ludwik, Łasecki Leon, Palicki Franciszek, Paluszkiewicz Józef, Szczepaniak Kazimierz, Szyperski Jan, Wawrzyniak Antoni, Wietrzykowski Franciszek, Wiśniewski Stanisław

Kołodziejów: Witkowski Antoni

Łabiszyn: Bukowski Michał, Królikowski Stanisław, Kulczyński Józef, Waligórski Józef, Woźniak Ignacy

Mamlicz: Szmidereit Michał

Nakło n/Notecią: Balcerzak Józef Franciszek, Figas Marian, Gehrka Władysław, Januszewski Wincenty, Kabaciński Wincenty, Kantorski Jan, Kołodziejczak Stanisław, Majewski Józef, Michalak Wincenty, Miłosierny Bronisław, Nadskakuła Antoni, 19 NN, Piechota Walenty, Schmidt Franciszek, Skrzyszewski Franciszek, Świdorski Czesław, Weniewicz Jan, Zapłata Józef

Paterek: Ozdyk Franciszek

Retkowo: Winiecki Władysław

Rogowo Żnińskie: Groszkiewicz Jan, Majewski Feliks

Rynarzewo: Borchowski Wawrzyn, Cyms Adolf, Damski Jan, Grześkowiak Walenty, Kaczmarek Feliks, Kmiecński Antoni, Knappe Leon, Kowalski Stanisław, Lewandowski, Maciejewski Michał, NN, P.²³, Perz Józef, Pilarski Ignacy, Reinsz Wincenty, Szafarkiewicz Stanisław, Szymański Roman, Śrama Michał, Wieczorek Mieczysław

Sadki: Kmiecniak Florian

Samokłęski Duże: Grubczyński Marcin, Walkowiak Franciszek

Szaradowo: Bojarski Jan

Szubin: Anioł Kazimierz, Brzucki Wincenty, Cielęski Jan, Deutsch Kazimierz, Fryczyński Władysław, Głowski Franciszek, Górny Kazimierz, Grochowski Antoni, Jagielski Józef, Kempniński Antoni, Kluczyński Antoni, Kuszniar Kazimierz, Maciejewski Franciszek, Matuszewski Walenty, Michalak Franciszek, Napieralski Jan, 15 NN, Pryszyński Władysław, Ruciński Władysław, Strzyżewski Józef, Szlafrok Stanisław, Wekert Edmund, Zerbst Julian

Świątkowo: Ciężki Wiktor

Tur: 2 NN

Wenecja: Kwiatkowski Józef

Żnin: Bagaziński Leon, Daron Teofil, Dłoniak Stanisław, Dłoniak Wojciech, Głogowski Wincenty, Głowiak Stanisław, Heintsch Augustyn, Józefiak Stanisław, Kaźmierczak Józef, Kaźmierczak Stanisław, Koliński Marcin, Kończak Wincenty, Kuczma Kazimierz, Kukliński Marcin, Lewandowski Władysław, Malak Tadeusz, 2 NN, Pawlicki Jan, Prądyński Józef, Rochowiak Kazimierz, Wesofek Stanisław, Wiczyński Jan

²³ Kobieta, żona rolnika.

POLEGLI:

POWIAT NAKIELSKI			
Gmina	Miejscowość	Nazwiska poległych	
Kcynia	Elizewo	Frączczak Stanisław, Giza Michał, Kijewski Stanisław, Koźmiński Aleksander	4
	Józefkowo	Figas Marian, Kołodziejczak Stanisław, Schmidt Franciszek, Sterczyński Wojciech, Świdorski Czesław, Zakrzewski Franciszek, Zapłata Józef	7
	Kcynia	Banaszak Michał, Błażejowski Kazimierz, Brodowiak Jan, Brzóstowicz Walenty, Chudy Marcin, Dąbrowski, Drzażdżyński Franciszek, Kamiński, Maciejewski Wawrzyn, Malinowski Władysław, Mendoszewski Florian, Pendziński Wojciech, Styziński Franciszek, Zgodziński Wojciech	14
	Piotrowo	Kosiński Franciszek	1
	Studzienki	Bizorowski Józef, Drzażdżyński Stanisław, Gwiazda Adam, Januszewski Władysław, Kuffel Ludwik, Kuśnierkiewicz Julian, Małecki Władysław, Michalak Wincenty, Nowak Franciszek, Świercz Walenty	10
	Szczepice	Budasz Jan, Chacholski Leon, Damazyn Jan, Dąbrowski Jan, Dębiński Leon, Draganek Jan, Jagodziński Jan, Janikowski Konstanty, Łangowski Stanisław, Mazurek Władysław, Sikora Zygmunt, Waligórski Józef, Wasilewski, Wiśniewski Stanisław	14
	Żarczyn	Deutsch Kazimierz	1
	Mrocza	Mrocza	Balcerzak Józef Franciszek, Łabędzki Feliks
Nakło nad Notecią	Nakło nad Notecią	Andrzejewicz Jan, Gehrka Władysław, Januszewski Wincenty, Kantorski Jan, Majewski Józef, Marecki Szczepan, Miłosierny Bronisław, Nowicki, Raszewski Teodor, Ratajczak Jan, Weniewicz Jan	11
	Paterek	Chałupka Józef, Drelka Jan, Graczyk Kazimierz, Grzeszczak, Grześkiewicz Bernard, Janicki Tomasz, Kabaciński Wincenty, Kubiak Tadeusz, Marciniak Józef, Mroziński Zygfryd, Nowak Jan, Skrzyszewski Franciszek, Szczepaniak Kazimierz, Szturemski Kazimierz	14
	Wieszki	Banach Józef, Bartoszak Józef	2
Sadki	Anieliny	Brungart Stanisław, Dudkowski Władysław, Klata Andrzej	3
Szubin	Brzózki	Grochowski Antoni	1

	Rynarzewo	Andrzejewski Stanisław, Bączkowski Jan, Bączkowski Jan, Becker Stanisław, Bojanowski Wacław, Borchowski Wawrzyn, Brodowski Wawrzyn, Bruski Wincenty, Brzucki Wincenty, Bysikiewicz Stefan, Cyms Adolf, Częstochowski Stanisław, Damski Jan, Gajewski Sylwester, Górski Władysław, Grajek Stefan, Grzesiak Józef, Grześkowiak Antoni, Grześkowiak Walenty, Janke Stanisław, Jasiński Marcin, Jezierski, Kaczmarek Feliks, Kluczyński Antoni, Kmieciński Antoni, Knappe Leon, Kowalski Kazimierz, Kowalski Stanisław, Kwiatkowski Wojciech, Lewandowski, Liberacki Wincenty, Łasecki Leon, Maćkowiak Alojzy, Mańkiewicz Stanisław, Michalak Józef, Młodzikowski Szczepan, Odebralski Andrzej, P. ²⁴ , Pankowski Bolesław, Pawlak Aleksander, Perz Józef, Polcyn Władysław, Polus Franciszek, Potulny Zygmunt, Ratajczak Feliks, Słowacki Kazimierz, Strzyżewski Józef, Szafarkiewicz Stanisław, Szymański Roman, Śliwiński Józef, Tomaszewski Stanisław, Trzaskawka Michał, Wachacz Ludwik, Wachtel Mariusz Józef, Waligórski Franciszek, Waligórski Stanisław, Wieczorek Mieczysław, Winiecki Władysław, Witkowski Antoni, Wolniewicz Adam, Zieliński Jan, 1 NN	61
	Samokłęski	Jerzy Józef, Piotrowski Bolesław	2
	Słonawy	Piasecki Feliks	1

²⁴ Kobieta, żona rolnika.

	Szubin	Andrzejewski Marian, Anioł Kazimierz, Banaszek Franciszek, Bąk Kazimierz, Białecki Mieczysław, Bochacz Florian, Cieleński Jan, Codrow Józef, Daniel Walerian, Dąbrowski Jan, Frankowski Wojciech, Gąsiorek Aleksander, Głowski Franciszek, Górny Kazimierz, Graj Franciszek, Jasiocki Walerian, Kopa Jan, Korzeniewski Stanisław, Kozłowski Bernard, Krotofil Stanisław, Krzyżaniak Karol, Kuszniar Kazimierz, Lekier Wincenty, Maciejewski Franciszek, Maj Jan, Makowski Franciszek, Maślona Wojciech, Matuszak Franciszek, Matuszewski Walenty, Mencil Jan, Mettler Władysław, Michalak Franciszek, Misiak Sylwester, Mocek Piotr, Napierkowski Władysław, Nowak Teodor, Ossowski Marcin, Paluszkiewicz Józef, Pawlaczyk Szczepan, Pawlicki Jan, Pęka Józef, Pryszyński Władysław, Przybylak Franciszek, Przybylski Antoni, Rochowiak Kazimierz, Rosada Czesław, Ruciński Władysław, Siekierski Walerian, Specht Józef, Stachowski Franciszek, Stanek Stanisław, Stypczyński Tadeusz, Szlafrok Roman, Szmidereit Michał, Szobka Wawrzyn, Szyperski Jan, Tabaka Stanisław, Tomczak Stanisław, Trawczyński Marian, Wekert Edmund, Wiśniewski Stefan, Wojciechowski Jan, Wozowski Kazimierz, Woźniak Teofil, Woźnicki Mieczysław, Zaworski Stanisław, Zerbst Julian	67
	Tur	Nowaczyk Władysław, Walkowiak Franciszek. 2 NN	4
	Zamość	Meller Aleksander, Piotrowski Henryk	2

POWIAT ŻNIŃSKI			
Gmina	Miejscowość	Nazwiska poległych	
Janowiec Wielkopolski	Świątkowo	Józefiak Stanisław	1
Łabiszyn	Antoniewo	Błażejowski Wincenty, Bukowski Michał, Dyodziński Wojciech, Rybacki Władysław, Waszak Józef, Wiśniewski Józef	6
	Jeżewo	Dąbrowska, Dziennik Władysław	2
	Łabiszyn	Malak Franciszek	1
Żnin	Żnin	Bagaziński Leon, Ciężki Wiktor, Dąbrowski Stefan, Dębowski Stefan, Dłoniak Stanisław, Dłoniak Wojciech, Głogowski Wincenty, Kaźmierczak Stanisław, Koliński Marcin, Kuczma Kazimierz, Lewandowski Władysław, Lutomski Wawrzyn, Majchrzak Sylwester, Majewski Feliks, Malak Tadeusz, Michalski Kazimierz, Pietras, Superczyński Michał, Szkudlarek Piotr, Wesołek Stanisław, Wiczyński Jan, Wiśniewski Wojciech Józef, Żak Józef, 2 NN	25